

ISSN2464-0344

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

Andrej Naglič

SVOBODA CERKVA V SLOVENIJI

Jurij Dobravec

VREDNOTENJE NARAVE
IN EKOLOŠKA FUNKCIJA LASTNINE

Karmen Marguč

TRAJNOSTNA EVOLUCIJSKA ETIKA
KOT ODGOVOR NA PROBLEM VRZELI RACIONALNOSTI
MED UMETNO INTELIGENCO IN POTROŠNIKOM

Matic Batič

VERSKI SKLADI NA SLOVENSKEM
V ZGODOVINSKEM KONTEKSTU

Simona Drenik

RESTITUTION OF ISTRIA'S TREASURES
FROM ITALY TO SLOVENIA:
THE STATE OF INTERNATIONAL LAW AND PRACTICE

Fakulteta za poslovne vede, Katoliški inštitut
Faculty of Business Studies, Catholic Institute

LETNIK 2 • 2017 • ŠTEVILKA 2

Res novae

Res novae: revija za celovito znanost

Izdajatelj in založnik:

Fakulteta za poslovne vede, Katoliški inštitut

Naslov uredništva:

Res novae, Ciril-Metodov trg 9, 1000 Ljubljana

Glavni in odgovorni urednik:

Andrej Naglič

Namestnik glavnega urednika:

Simon Malmenvall

Spletni naslov:

<http://www.katoliski-institut.si/sl/raziskovanje/res-novae>

E-pošta:

res.novae@kat-inst.si

Uredniški odbor:

Philip Booth (Velika Britanija), Andrej Fink (Argentina),

Aniko Noemi Turi (Madžarska), Mitja Steinbacher (Slovenija)

Leto izida: 2017

Tisk:

Primitus d. o. o., Ljubljana

Oblikovanje in prelom:

Breda Sturm

Naklada:

200 izvodov

Letna naročnina:

28€ (Slovenija), 40€ (Evropa), 57\$ (ostalo navadno),

66\$ (ostalo prednostno)

ISSN (tiskana verzija): 2464-0344

ISSN (elektronska verzija): 2464-0352

Res novae

*Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science*

SPIRITUS
AUTEM
VIVIFICAT

Vsebina

Andrej Naglič

Svoboda cerkva v Sloveniji

7

Jurij Dobravec

Vrednotenje narave
in ekološka funkcija lastnine

33

Karmen Marguč

Trajnostna evolucijska etika
kot odgovor na problem vrzeli racionalnosti
med umetno inteligenco in potrošnikom

71

Matic Batič

Verski skladi na Slovenskem
v zgodovinskem kontekstu

101

Simona Drenik

Restitution of Istria's Treasures
from Italy to Slovenia:
The State of International Law and Practice

135

UDK: 2-7:347.23(497.4)
1.01 izvorni znanstveni članek

Matic Batič

mladi raziskovalec

(Znanstveno-raziskovalno središče Koper)

Verski skladi na Slovenskem v zgodovinskem kontekstu

Izveček: Razprava podaja zgodovinski pregled nastanka in delovanja verskih skladov na današnjem slovenskem ozemlju. Verski skladi v habsburških deželah so nastali v času cesarja Jožefa II., ki je ukinil številne samostane in njihovo premoženje prenesel na verske sklade. Ne glede na spremenjene družbenopolitične razmere v prihodnjih desetletjih so se verski skladi v podobni obliki ohranili vse do leta 1939, ko je država njihovo upravljanje prenesla na lokalne škofije. Za pravilno razumevanje verskih skladov je njihovo vzpostavitev treba gledati v celotnem kontekstu časa nastanka, to je druge polovice 18. stoletja. Kot bistveni za njihov nastanek se kažejo postulati t. i. katoliškega razsvetljenstva. Slednje je katoliško vero skušalo prilagoditi zahtevam razsvetljenske filozofije. Omenjena filozofsko-teološka smer je zavračala baročne pobožnosti, med drugim kontemplativno meništvo. Nastanek verskih skladov je tako imel dvojno posledico – odstranil je neželjeno obliko krščanskega življenja in hkrati služil vzpostavitvi bolj »razumske«
Cerkve, ki je tudi bolje služila državnim interesom.

Ključne besede: verski skladi, Katoliška cerkev, Jožef II., jožefinizem, katoliško razsvetljenje

Religious Funds on Slovenian Territory in Historical Context

Abstract: This paper presents a historical overview of origins and development of religious funds on the territory of the present-day Slovenia. The religious funds in the Habsburg lands were founded in the time of Emperor Joseph II who dissolved many monasteries and transferred their property to newly established religious funds. Although the socio-political situation underwent significant changes in the following decades, the religious funds were preserved in comparable forms until 1939, when Kingdom of Yugoslavia transferred their ownership and administration to local dioceses. It is necessary to see the establishment of religious funds in the whole context of their origin, i.e. in the second half of the 18th century, if we want to understand them correctly. The postulates of the so-called Catholic Enlightenment seem essential for their establishment. Enlightened Catholics sought to reconcile their faith with the demands of the Enlightenment philosophy. This philosophical-theological current renounced the Baroque pieties, contemplative religious life being one of them. Religious funds thus had double effect – their establishment removed one unwanted form of Christian life and, at the same time, helped to establish a more »rational« Church which also better served state interests.

Key words: religious funds, Catholic Church, Joseph II, Josephinism, Catholic Enlightenment

Uvod

Verski skladi predstavljajo specifično obliko cerkvenega premoženja oziroma zagotavljanja materialnih osnov za delovanje Katoliške cerkve na današnjem slovenskem ozemlju. Njihov nastanek je bil pogojen s političnimi in kulturnimi razmerami v habsburških deželah¹ v drugi polovici 18. stoletja, in sicer za časa vladanja cesarja Jožefa II. Študij o nastanku in delovanju verskih skladov na slovenskem ozemlju ne manjka, pri čemer velja izpostaviti predstavitev delovanja verskega sklada na Kranjskem, ki ga je v vrsti monografij natančno obdelal dr. Jože Maček.² Prav tako je bilo mnogo črnih prelitega tudi v polemikah, ki so se v slovenski javnosti vnele v devetdesetih letih 20. stoletja ob procesu denacionalizacije, ko je ob zahtevi Katoliške cerkve po vrniti premoženja pravna narava

1 Na tem mestu velja opozoriti na rabo ustrezne terminologije. Posebno v javnem diskurzu se namreč pogosto nekritično pojavlja ime »Avstrija«, ki pa je problematično. Pod tem imenom razumljene dežele namreč niso imele splošne skupne zgodovinske kontinuitete, saj so bile sestavljene iz posameznih zelo različnih pokrajin (nemških dednih dežel, dežel češke krone itd.), ki so v različnih časovnih obdobjih prišle pod nadoblast habsburške hiše. Te dežele so bile v nedeljivo celoto združene šele leta 1713 s Pragmatično sankcijo Karla VI., kar je Karlova hčerka Marija Terezija po očetovi smrti morala uveljaviti še z orožjem. Ime Avstrija je neposredno označevalo le dve avstrijski vojvodini (Spodnjo in Zgornjo Avstrijo), ki sta predstavljali jedro habsburških posesti v vzhodnoalpskem prostoru. Kot tako se je ime nato razširilo na vse habsburške posesti, leta 1804, po propadu Svetega rimskega cesarstva, pa se je dotakratni cesar Svetega rimskega cesarstva Franc II. oklical za avstrijskega cesarja. Avstrija je tako tudi uradno postala jasen politični pojem. (Rumpler 1997, 411–412)

2 Maček 2006; Maček 2008; Maček 2009; Maček 2010; Maček 2011.

verskega sklada oziroma njegovega premoženja postala predmet javnega zanimanja.³

Namen pričujočega prispevka ni natančno predstavljati delovanja verskih skladov⁴ na Slovenskem, ki je, kot omenjeno, že dobro poznano, temveč predvsem umestiti njihov nastanek v zgodovinski čas in prostor. Vsebinsko se članek deli v dva sklopa, pri čemer prvi sestoji iz pregleda nastanka in splošnih potez razvoja verskih skladov od začetka do konca njihovega delovanja, drugi pa skuša rekonstruirati prevladujočo državno ideologijo, na podlagi katere je bila sprejeta odločitev za njihovo ustanovitev. Predstaviti želimo torej tiste značilnosti duhovnozgodovinske slike dobe, v kateri so verski skladi nastali, ki so bile bistvene za njihov nastanek. Poudarek na specifičnosti zgodovinskega časa in njegovih vrednot je nujen, saj je le na tak način takratno dogajanje mogoče razumeti v njegovi celovitosti ter se izogniti prenašanju sodobnih pojmov in vrednot v preteklost.⁵

- 3 Publicistični zapisi o tej tematiki so količinsko praktično nepregledni. Za strnjen opis dogajanja do leta 2009 gl. Žagar 2009, 18–46.
- 4 Od ustanovitve do leta 1804 je obstajal enoten verski sklad za vso državo s podružnicami na deželni ravni. Denar se je pretakal iz dežel s presežki v tiste s primanjkljajem. Od 1804 dalje je vsak deželni verski sklad gospodaril samostojno. (Maček 2006, 59; Maček 2002, 93)
- 5 Avstrijski zgodovinar Otto Brunner (1898–1982), eden izmed utemeljitev sodobne medievistike, je prepričljivo dokazal potrebo po »quellenmäßige Begriffssprache«. Pod tem pojmom Brunner ni imel v mislih le ustrezne terminologije, temveč splošno zahtevo po historično ustreznem načinu mišljenja. Znanstveno nesprejemljivo je namreč prenašati določena pojmovanja v neko zgodovinsko obdobje, v katerem ta niso obstajala ali zanj niso bila (posebej) značilna. Brunner je to tezo dokazoval predvsem v svoji prelomni študiji *Land und Herrschaft* (1939), kjer je pokazal na neustreznost metod starejše

Verski sklad – kratek oris nastanka in razvoja

Nastanek

Nastanek verskega sklada je neločljivo povezan s širšo cerkveno politiko cesarja Jožefa II. Ta je takratne cerkvene strukture nameravala prilagoditi postulatoma razsvetljenske filozofije in potrebam absolutistične države.⁶ Jožefove cerkvenopolitične reforme so sicer delno nadaljevale predhodna prizadevanja njegove matere Marije Terezije,⁷ a v marsikaterem pogledu je Jožef II. od leta 1780, ko je samostojno zavladal, ta proces bistveno okrepil in tudi spremenil. Čeprav je že Marija Terezija omejevala komunikacijo škofov s Svetim sedežem, ukinila nekatere samostane, cerkvene prihodke uporabljala v državne namene in nasploh delovanje cerkvenih ustanov podrejala državnemu nadzoru, je cesaričino osebnost močno zaznamovala konservativna verska praksa, ki ni bila dovzeta za razsvetljenski racionalizem. Zato cesarica med drugim ni nikoli pristala na temeljno razsvetljensko načelo verske tolerance. (Aston 2008, 29)

medievistike, ki je nastanek srednjeveških dežel gledala skozi prizmo novoveške teritorialne države in jih zato skušala razumeti preko principa teritorialnosti. Podrobno o Brunnerjevem konceptu zgodovinarstva in njegovem pomenu za sodobno zgodovinarstvo stroko v Kaminsky in Melton 1992.

- 6 Sekundarna literatura o cerkveni politiki Jožefa II. je količinsko izjemno obsežna. Za sintetično podobo jožefinizma s predstavitevijo najpomembnejših študij o tej tematiki gl. Dickson 1993.
- 7 Nekateri zgodovinarji celo trdijo, da predstavljajo Jožefove cerkvene reforme le nadaljevanje terezijanske politike, vladarja in vladarico naj bi na tem področju ločevale zgolj osebne razlike. (Rogier 1999, 112)

Terezijansko-jožefinske cerkvene reforme so v drugi polovici 18. stoletja bistveno preoblikovale podobo Katoliške cerkve v habsburških deželah. Ukrepi, ki so segali vse od smiselnega preoblikovanja škofijskih meja do bizarnih prepovedi (npr. omejevanje števila dovoljenih sveč na oltarju, prepoved pokopavanja v krstah zaradi varčevanja z lesom), so bili prav zaradi svoje preobsežnosti le delno uspešni, posebno med ljudstvom pa so nekatere radikalne spremembe tudi izzvale odpor.⁸ (Štih in Simoniti 2009, 336–341) Za oblikovanje verskega sklada so bile pomembne predvsem zahteve po preoblikovanju dušnopastirske mreže preko že omenjene prilagoditve škofijskih meja⁹ ter t. i. jožefinske farne regulacije. Škofijske meje naj bi se prekrivale z mejami upravnih okrožij, nove duhovnije (vikariati, kuracije, lokalije ali lokalne kaplanije) pa naj bi bile postavljene tako, da bi vsak vernik imel do cerkve s stalnim duhovnikom največ uro hoje. Samo na Kranjskem je država odobrila ustanovitev 19 novih župnij, ravno toliko vikariatov in kar 123 lokalnih kaplanij. (Maček 2001, 60)

Vzpostavitev novih duhovnij je bila povezana z veliki denarnimi zahtevki, kar je povzročilo potrebo po novem viru dohodkov. V ta namen se je cesar odločil ukiniti samostane tistih redov, ki se po postulatih razsvetljenstva niso ukvarjali s »koristnimi« dejavnostmi (šolstvom ali skrbjo za reveže ali bolnike). H »koristnim« so sodili predvsem t. i. beraški redovi (frančiškani, dominikanci), katerih premoženje pa je bilo v primerjavi s starejšimi redovi

8 Nekateri konkretni primeri upora kmečkega prebivalstva proti Jožefovim reformam gl. v Gruden 1992, 1005–1006.

9 Strnjen pregled (številnih) sprememb škofijskih meja v terezijansko-jožefinskem obdobju v Dolinar et al. 2011, 122–124.

mного manjše. Nasprotno so bili samostani starih kontemplativnih redov (benediktincev, cistercijanov, kartuzijanov) pogosto lastniki obsežnih posesti. Cesar se je zato odločil razpustiti večino kontemplativnih samostanov v habsburških deželah, njihovo premoženje pa je prišlo v državno upravo. Kot ožji zgled te politike so cesarju služile razpustitve nekaterih samostanov v Lombardiji v času Marije Terezije, politika njegovega brata Leopolda v Toskani ter prevzem premoženja razpuščenega jezuitskega reda leta 1773.¹⁰ Širše pa je Jožef lahko izhajal tudi iz dolge tradicije habsburških posegov v notranje cerkvene razmere ter vključitve cerkvenih resursov v državne namene. Njegovi predhodniki so že od 15. stoletja dalje imenovali večino cerkvenih dostojanstvenikov v svojih deželah, lastili pa so si tudi pravico do razpolaganja s cerkvenim premoženjem v časih velike državne stiske. Tako so za potrebe obrambe pred Osmani zahtevali celo prodajo bogoslužnih predmetov. (Dolinar 2004, 17) Ne glede na to predstavljajo Jožefovi ukrepi ekscesen primer na področju habsburških posegov v cerkvenoupravne razmere – tako po svoji intenzivnosti, še bolj pa po povsem novi idejni podlagi, o kateri bo več govora v nadaljevanju.

Odloki o razpustitvi samostanov so izhajali od konca leta 1782 do 1786.¹¹ Verskemu skladu je bilo pridruženo

10 Razpustitev samostanov nikakor ni bila posebnost habsburške politike, temveč splošna značilnost tega obdobja. Na ozemlju Beneške republike je bilo med letoma 1748 in 1797 razpuščenih kar 127 samostanov. Številne samostane so ukinili tudi v Španiji in drugih katoliških državah. Proces je svoj vrh dosegel v času po francoski revoluciji. (Berg 2010, 86–87)

11 V vseh Jožefovih deželah je bilo razpuščenih 738 samostanov, število redovnikov in redovnic se je več kot prepolovilo. V slovenskih deželah

tudi drugo premoženje, denimo premoženje ukinjenih bratovščin, opuščenih beneficijev itd. (Kušej 1927, 542) To premoženje je bilo združeno v verski sklad,¹² iz katerega so izplačevali prispevke redovnikom,¹³ redovnicam in župnikom oziroma drugim duhovnikom, ki so vodili novoustanovljene dušnopastirske ustanove. (Maček 2002, 91–92) Veliko izdatkov je bilo porabljenih tudi za ustanovitev novih duhovnij, ki so večinoma nastale pri prejšnjih podružničnih cerkvah, kjer potrebne infrastrukture še ni bilo. Ker te novoustanovljene duhovnije niso imele omembe vrednega premoženja, so se tu nastanjeni duhovniki vzdrževali večinoma iz prihodkov verskega sklada.¹⁴ To je bil tudi cesarjev dolgoročni namen – Jožef je namreč želel, da bi duhovniki postali nekakšni »državni uradniki« s stalno plačo, župnijska posestva pa bi sčasoma v celoti prodali ali oddali v zakup. (Maček 2001, 61)

Prevzem posestev finančno ni bil uspešen. Posestva so pod državno upravo postala mnogo manj rentabilna, zato so jih postopoma oddajali v zakup, od leta 1820 pa

je bilo ukinjenih 65 moških in ženskih samostanov, med njimi tudi najstarejši in kulturno najpomembnejši, med katerimi prednjači cisterca Stična. (Štih, Simoniti in Vodopivec 2016, 371)

- 12 V tem pogledu se je ustanovitev verskega sklada v Jožefovem času bistveno razlikovala od nekaterih drugih sekularizacij, denimo sekularizacij premoženja cerkvenih knezov v Svetem rimskem cesarstvu leta 1803, ko so s tem premoženjem v veliki meri poplačali zahteve nekaterih plemiških družin.
- 13 Podpora se je nadaljevala skozi ves čas obstoja sklada. Kapucini v svetokriškem samostanu pri Vipavi, ki poleg samostanskega vrta niso imeli drugih posesti, so tako denimo na začetku 20. stoletja iz verskega sklada na Goriškem prejeli po približno eno krono podpore dnevno. (Medvešček 1902, 41)
- 14 Podrobneje o obligacijah verskega sklada v Maček 2002, 98–102.

tudi prodajali. Verski sklad je prodal tudi fevdalne pravice, ki so bile povezane s pridobljenimi posestvi, denimo posamezne hube, pravice do desetine itd. Izkupiček so morali nalagati v državne vrednostne papirje, za izplačila so smeli črpati le obresti.¹⁵ Zaradi naraščajoče inflacije se je zbrani kapital skozi 19. stoletje precej razvrednotil, zato so verski skladi večinoma poslovali z izgubo. Primanjkljaj je pokrivala država, ki je predpisovala tudi njegove izdatke. (Maček 2002, 95–96)

Razvoj do propada habsburške monarhije

V predmarčnem obdobju je Avstrija na področju urejanja razmerij med Cerkvijo in državo večinoma še naprej sledila postulatoma jožefinizma¹⁶ – kljub rastočemu ultramontanističnemu gibanju,¹⁷ ki je imelo podporo predvsem v t. i. germanikarjih, nekdanjih študentih papeškega zavoda Germanik v Rimu. Razvoj ultramontanizma je pospešila leta 1833 sprejeta odločitev, da pri pouku bogoslovcev prenehajo uporabljati jožefinske priročnike za kanonsko pravo in cerkveno zgodovino. Kljub temu sta se leta 1842 še dva izmed štirih vprašanih avstrijskih škofov izrekla proti spremembi jožefinskega odnosa, ki je bogoslovcem prepovedal študirati v Rimu. (Benedik 2010, 73) Skladno s tem je bilo ohranjeno tudi delovanje verskega sklada. Verski sklad se je ohranil tudi po sklenitvi konkordata med Avstrijo in Svetim sedežem leta 1855, ki je v števil-

15 Podrobno o drugih virih prihodkov verskega sklada v Maček 2002, 95–98.

16 Podrobno o odnosih med državo in Katoliško cerkvijo v t. i. predmarčnem obdobju v Berg 2010 in Vocelka 1978, 19–25.

17 Pregledno o vsebinskih značilnostih in razvoju ultramontanizma od začetkov do prvega vatikanskega koncila v Batič 2014.

nih pogledih pomenil prelom z jožefinsko dediščino. S konkordatom se je država na številnih področjih umaknila Cerkvi oziroma ji podelila večjo svobodo delovanja. Najpomembnejši in hkrati najbolj sporni členi so urejali prenos zadev poročnega oziroma družinskega prava pod pristojnost cerkvenih sodišč ter predvidevali reorganizacijo šolstva po željah Cerkve. Konkordat, ki predstavlja bistveni sestavni del državne ideologije t. i. Bachovega neoabsolutizma, je Katoliški cerkvi vrnil svobodo delovanja, ki jo je izgubila v obdobju Marije Terezije in Jožefa II., vendar nikakor ni pomenil ločitve med Cerkvijo in državo. Država se je Cerkvi umaknila na nekaterih področjih javnega življenja,¹⁸ v njej pa je videla predvsem zaveznico, od katere je v zameno za izdane privilegije pričakovala podporo pri drugih političnih vprašanjih. (Bled 1990, 155–159)

Ne glede na zgoraj omenjeno konkordat ni prinesel sprememb v delovanju verskega sklada. V pogodbi je bilo opredeljeno, da se dohodki verskega sklada uporabljajo za bogoslužje, vzdrževanje cerkvenih objektov, semenišč in nasploh za vse, kar zadeva cerkveno delovanje. Država se je tudi obvezala, da bo še naprej skrbela za manjkajoča sredstva. Nemška verzija konkordata je tudi prvič jasno opredelila lastnino verskega sklada. Obe pogodbeni partnerici sta namreč takrat priznali, da je premoženje verskega sklada po svojem izvoru last Cerkve, ki jo upravlja država. (Rajšp 2002, 106)

18 Konkordat je denimo izobraževalne institucije postavil pod skrbništvo Cerkve in vzpostavil pravilo, da smejo le katoliški učitelji poučevati na šolah, na katere hodijo katoliški učenci. Končno je konkordat Cerkvi priznal tudi *de facto* pravico do cenzure, saj je država morala prepovedati izdajanje knjig, ki jih je Cerkev obsodila. (Vocelka 1978, 28–31)

Konkordatne določbe so naletele na silovit odpor, saj so jih avstrijski liberalci enoglasno in odločno zavračali. V njih so videli zmago agresivnega klerikalizma, popolnoma nasprotnega duhu časa.¹⁹ Nasprotovanje konkordatu ni bilo povezano samo z liberalnimi političnimi načeli, temveč tudi jožefinsko dediščino. Liberalcem se je upiral prostovoljen prenos določenih področij državne suverenosti v cerkvene roke. To občutje je morda najbolj izrazil pomemben kranjski liberalni politik, grof Anton Auersperg, ko je v Državnem svetu (*Reichsrat*) izjavil naslednje: »Moje rodoljubje se je uprlo in sporazum se mi je zdel kot Canossa /... /, s katero naj bi Avstrija 19. stoletja delala pokoro za jožefinizem 18. stoletja.« (Bled 1990, 160)

Ker se je po ponovni uvedbi ustavnega življenja vpliv liberalnega meščanstva krepil,²⁰ tudi določila konkordatne pogodbe niso dolgo trajala. Revizija konkordata se je končno uresničila v treh zakonih, ki so dobili cesarjevo sankcijo 25. maja 1868, zaradi česar se jih je prijelo ime »majski zakoni«. Določali so uvedbo civilne poroke in odvzem pristojnosti cerkvenim sodiščem v zadevah poročnega prava, odvzem skrbništva Cerkev nad šolskim sistemom ter vsakemu državljanu starejšemu od štirinajst let zagotavljali svobodno izbiro veroizpovedi. Čeprav so »majski zakoni« kršili določila konkordata, jih formalno niso preklicali. Sporazum je bil prekinjen leta 1870 po zaključku prvega vatikanskega koncila, kjer je bila potrjena

19 Znani avstrijski dramatik Franz Grillparzer (1791–1872) je tako denimo cinično zapisal, da konkordat podpirajo le »Weiber, Kinder, Pfaffen und Tiroler«. (Vocelka 1978, 33)

20 Za strnjeno predstavitev uvedbe ustavnega življenja v Avstriji in vzpona liberalnega meščanstva v šestdesetih letih 19. stoletja gl. Kann 1993, 297–310.

dogma o papeški nezmotljivosti v verskih in moralnih vprašanjih. Zunanji minister Friedrich von Beust je cesarja uspel prepričati, da je s tem ena izmed pogodbenih strank enostransko spremenila svojo naravo. To naj bi tudi drugi pogodbeni stranki dajalo pravico, da pogodbo prepozna kot nično. (309–317)

Padec konkordata je zahteval novo zakonodajno ureditev odnosov med Cerkvijo in državo, tudi na področju verskih skladov. Zakon o njihovem delovanju je skupaj z drugimi zakoni o razmerju med Katoliško cerkvijo in državo sprejela liberalna vlada kneza Adolfa Auersperga. Po sprejetju v obeh parlamentarnih zbornicah ga je cesar sankcioniral 7. maja leta 1874. Zakon je prinašal obdavčitev cerkvenega premoženja v korist verskega sklada, pravni odnosi pa še naprej niso bili natančno razjasnjeni. Verske sklade so upravljali državni uradniki, do konca habsburške monarhije so delovali brez večjih sprememb in tudi v javnosti niso vzbujali posebne pozornosti. (Rajšp 2002, 106–109)

Verski skladi so še naprej delovali ločeno po posameznih kronovinah. Na Slovenskem je bil najpomembnejši Kranjski verski sklad, saj je imel Štajerski verski sklad na današnjem slovenskem ozemlju le malo posesti, medtem ko sta bila verska sklada za Goriško-Gradiščansko in Trst premoženjsko šibka.²¹ Vodstvo verskega sklada na Kranjskem se je z namenom izboljšanja premoženjskega stanja odlo-

21 Kranjski verski sklad je imel leta 1893 več kot 300.000 goldinarjev vrednosti v posesti, zgradbah, realitetah in služnostih ter še nadaljnjih 1.784.652 goldinarjev v obliki naložb, skupaj torej več kot 2.000.000 goldinarjev premoženja. Celotno premoženje tržaškega sklada je komaj presegalo 300.000 goldinarjev, sklad za Goriško pa je razpolagal s premoženjem v vrednosti 640.000 goldinarjev. (Rajšp 2002, 109)

čilo za nakup velikega kompleksa gozdov na Pokljuki,²² ki jo je odkupilo od Kranjske industrijske družbe, lastništvo katerih je v kasnejših denacionalizacijskih procesih vzbu- jalo največ vroče krvi.²³ Pogajanja o nakupu so potekala od leta 1889 dalje, pobudo zanje pa je dal direktor Kranjske industrijske družbe. Po večletnih pogajanjih, ki jih vodilo državno ministrstvo za kmetijstvo, je verski sklad ome- njene gozdove leta 1895 odkupil za približno 1.500.000 goldinarjev. (110–111)

Verski skladi med obema svetovnjima vojnama

Z razpadom Avstro-Ogrske verski skladi niso prenehali delovati. Novonastala država – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, kasneje Kraljevina Jugoslavija – dolgo sploh ni poenotila svoje zakonodaje, kar je povzročilo, da so v različnih delih države veljali različni zakoni v skladu s prej- šnjo juridično pripadnostjo. V delu današnje Slovenije, ki je pripadel Kraljevini SHS, je tako še naprej veljal velik del zakonodaje iz časa Avstro-Ogrske, med drugim zakonoda- ja o verskih skladih. Ne glede na to država ni izpolnjevala obveznosti, ki so zadevale delovanje verskih skladov. Nji-

22 Omenjeni gozdovi so imeli za seboj pestro lastniško zgodovino. Pri- bližno osemsto let so bili kot del blejskega gospostva v lasti briksenš- ke škofije. Leta 1803 je bilo gospostvo – podobno kot številna druga cerkvena posestva v cesarstvu – sekularizirano, a je cesar leta 1838 določil, naj se vrne škofiji v Briksnu. Tamkajšnji škof se je čez dvajset let odločil, da posestvo proda industrialcu Viktorju Ruardu (prodano je bilo zelo poceni, saj je škofija nujno potrebovala sredstva za gradnjo novega semenišča). Slednji je posestvo razkosal in gozdove prodal Kranjski industrijski družbi, ta pa po opustitvi uporabe lesnega oglja ob koncu stoletja gozdov ni več potrebovala in se je zato odločila za prodajo. (Maček 2001, 62–63)

23 O tem v Žagar 2009, 32–33 in Maček 2001, 63.

hovi dohodki so se denimo stekali v državni proračun,²⁴ finančno ministrstvo pa se je istočasno otepalo plačevanja prispevkov za gradnjo in vzdrževanje cerkvenih poslopij. (Kolar 2002, 150–153)

Kaotičen položaj naj bi uredil konkordat med novo državo in Svetim sedežem. Pogajanja glede konkordata so potekala vse od leta 1922. Do korenitih premikov je prišlo šele v tridesetih letih, ko se je za sprejem konkordata osebno zavezal kralj Aleksander. Katoliška cerkev je takrat predstavljala edino večjo versko skupnost, s katero država še ni imela urejenih odnosov. Vlada in vatikansko državno tajništvo sta dosegla sporazum o konkordatu v začetku leta 1934, a je njegovo ratifikacijo preprečila Aleksandrova smrt oktobra istega leta v Marseillu. Čeprav je vlada Milana Stojadinovića po kraljevi smrti nadaljevala s prizadevanji za sprejem sporazuma, se je zataknilo pri vprašanju ratifikacije. Ratifikaciji je posebno nasprotovala Srbska pravoslavna cerkev, v ozadju pa so se skrivali poskusi rušenja Stojadinovićeve vlade. Čeprav je bila meddržavna pogodba v Skupščini (spodnjem domu parlamenta) potrjena, do glasovanja v Senatu (zgornjem domu) nikoli ni prišlo in posledično konkordat ni bil nikoli ratificiran. (Bonutti 2002, 137–140; Kolar 2002, 154) Pravni status Katoliške cerkve oziroma premoženja za njeno delovanje je torej vse do propada države v marsičem temeljil na avstrijski pravni ureditvi. (Vilfan 1993, 154) Določila neuspelega konkordata bi prinesla ureditev položaja verskih skladov, ki so služili potrebam Katoliške cerkve. Konkordat je namreč predvideval, da morajo prihodki služiti izključno cerkve-

24 Dohodki Kranjskega verskega sklada so se vse do leta 1939 izkazovali med dohodki Ministrstva za gozdove in rude. (Kolar 2002, 152–153)

nim namenom in v 20. členu določal, da premoženje verskega sklada pripada Katoliški cerkvi. Upravljanje nad njimi je prepuščal lokalnim ordinarijem ob sodelovanju ustreznih vladnih organov. Tako rešitev je vlada ubrala tudi pri ostalih verskih skupnostih. (Bonutti 2002, 144)

Zaradi propada ratifikacije konkordatne pogodbe se je neurejeno stanje nadaljevalo. Jugoslovanska škofovska konferenca je od Ministrstva za pravosodje zahtevala, naj upravo verskih skladov prepusti škofijam in se pri tem sklicevala na ustavne določbe glede enake obravnave (paritete) verskih skupnosti. V primeru vseh ostalih verskih skupnosti je namreč država že vpeljala načelo avtonomije pri upravljanju njihovega premoženja. Vlada Dragiše Cvetkovića je prisluhnila opozorilom škofovske konference ter pripravila uredbo z zakonsko močjo o prenosu skladov Katoliške cerkve v njeno last in upravo. Uredbo je po potrditvi na ravni ministrskega sveta 1. maja 1939 izdal finančni minister, banovinske uprave pa so prejele ukaz, naj škofijam izročijo popis premoženja verskih skladov.²⁵ Za reševanje sporov je bila ustanovljena komisija, sestavljena iz državnih in cerkvenih predstavnikov. Ureditev je bila zelo podobna postopku, s katerim je bilo izročeno premoženje Srbski pravoslavni cerkvi. Država si je ohranila pravico do nadzora nad vodenjem premoženjskih skladov, ni pa več nadzirala uporabe prihodkov. V skladu z uredbo je bilo premoženje verskih skladov zemljiškoknjižno prepisano na škofije, verski skladi pa so kot samostojne pravne osebe s tem prenehali obstajati. (Kolar 2002, 155–160)

25 Za podrobnejši oris pravnega prenosa premoženja na škofije gl. Ščavničar 2012, 308–309.

Katoliško razsvetljenje – teološke in politične značilnosti

Verski sklad je nastal kot rezultat specifične cerkvene politike, ki je značilna za katoliške države v drugi polovici 18. stoletja. Njeni nastavki segajo v 17. stoletje, ko si je »absolutistična«²⁶ država postopoma prisvajala vedno več pravic pri urejanju vseh vidikov javnega življenja. Takrat je postalo jasno, da nihče izmed katoliških vladarjev interesov Cerkve ne bo postavil nad interese svoje države, za doseganje strateških ciljev pa so se ti brez pomislekov povezovali tudi s »krivoverci« in nastopali proti drugim katoliškim državam. (Aston 2008, 15) Še več, evropski vladarji so se čedalje pogosteje in radikalneje vmešavali v cerkvene zadeve, denimo v postopek papeških volitev, kjer so proti njim neljubim kardinalom vlagali veto oziroma poskušali podpirati svoje favorite. Politična oblast je imela velik vpliv tudi na imenovanje krajevnih škofov in kardinalov. V sami Cerkvi so se istočasno krepila gibanja, ki so se zavzemala za oblikovanje bolj ali manj narodnih oziroma državnih Cerkva, s čimer bi vloga papeža postala zgolj častna, papež naj bi bil le *primus inter pares*. Pri tem je zahteve reformatorjev dodatno opravičevala njegova vloga vladarja Papeške države, za katero je bila značilna vsesplošna gospodarska zaostalost. (Lenzenweger 1999, 385; Rogier 1999, 36–39)

26 Izraza ni mogoče razumeti kot dobesedne predstavitve stanja, temveč prej kot splošno tendenco razvoja. Države poznega 17. in 18. stoletja so bile glede svojih pristojnosti mnogo manj »absolutistične« od sodobnih držav, ki imajo spričo napredka tehnike in razčlenjenosti družbe neprimerno večje pristojnosti ter možnosti vpliva na različnih področjih javnega in zasebnega življenja.

Državni absolutizem se je najprej razvil v Franciji, kjer se je povezoval z gibanjem za neodvisnost francoske Cerkve – šlo je za t. i. galikanizem. Galikanistične zahteve je mogoče zaslediti že v 16. stoletju, svoj razcvet pa so dosegle v 17. stoletju. Spor med francoskim kraljem Ludvikom XIV. in papeštvom je potekal predvsem glede vprašanja kraljevskih pravic, t. i. regalij, o razpolaganju s prihodki nezasedenih škofij. Pri tem se je Ludvik XIV. lahko zanašal na podporo velikega dela francoske duhovščine, ki je na cerkvenem zboru leta 1682 sprejel štiri »galikanske člene«. Sestavil jih je Jacques Bousset, škof v mestu Meux, eden izmed vodilnih katoliških teologov 17. stoletja. Po njih je posvetna oblast v časnih zadevah neodvisna od Cerkve, papeževo oblast omejujejo določila vesoljnih cerkvenih zborov (koncilov), kakor jih je interpretiral in potrdil koncil v Konstanci, ter cerkveni kanoni, odločitve o verskih zadevah pa potrebujejo privolitev celotne Cerkve. Papež se je na to dejanje odzval tako, da je vsem novo imenovanim škofom odtegnil papeško potrditev v primeru njihovega podpisa omenjenih členov. Čeprav se je spor zaostрил in zavlekel, so politične težave po letu 1693 Ludvika prisilile k popuščanju. Škofije, ki so jih dolgo vodili neposvečeni škofi, so bile ponovno zasedene, nevarnost razkola pa odstranjena. Ne glede na to se je galikanizem v Franciji obdržal še globoko v 19. stoletje, posegi države v cerkvene zadeve pa so se nadaljevali – leta 1764 so bili tako v Franciji razpuščeni jezuiti. (Tüchle et al. 1994, 308–310)

Vpliv galikanizma se je širil tudi v nemške dežele oziroma Sveto rimsko cesarstvo, kjer so bile cerkvene državice v primerjavi s francoskimi škofi dejansko še bolj neodvisne od Rima. Galikanska prepričanja so tu vodila v bolj ali manj radikalni episkopalizem, ki je dobil oznako febronianizem.

Ime se je uveljavilo po psevdonimu trierskega pomožnega škofa Johanna Nikolausa von Hontheima, ki je leta 1763 pod psevdonimom Justinus Febronius objavil spis *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*. V njem je polemiziral s »hildebrandizmom« in poskušal ponovno vzpostaviti (domnevne) ideale prvotne Cerkve. Med drugim je trdil, da oblast pripada vernikom, ki so jo izročili cerkvenim služabnikom, zlasti papežu. Papežev primat naj bi bil zgolj časten, njegova funkcija pa v reprezentaciji enotnosti Cerkve. Nezmotljivost naj bi veljala le za odloke vesoljnega koncila, ki ne potrebujejo papeževega sklica in potrditve. (Lenzenweger 1999, 395–398; Ambrožič 2011, 14)

Katoliško razsvetljenje

Za katolištvo 18. stoletja je bistvena združitev pravkar skiciranih postulatov državnega absolutizma in episkopalizma z razsvetljsko filozofijo. Razsvetljenje je po antičnih časih resda prineslo prvo resno kritiko krščanstva »od zunaj«,²⁷ a nemara še pomembnejši je bil njegov vpliv na krščansko teologijo in prakso samo, tako katoliško kot tudi protestantsko. Vpliv razsvetljenstva se je najprej dotaknil protestantizma, nato pa še katolištva. Nekakšen most do razsvetljskih idej je predstavljal janzenizem.²⁸ Čeprav je bil janzenizem s svojo rigoroznostjo na prvi pogled daleč

27 Pregledno o tej temi v Jacob 2008.

28 Omenjena teološka smer je svoje ime dobila po škofu Korneliju Jansnu iz Ypresa (1585–1683). Med pomembne janzenistične mislece sodita še Antoin Arnauld iz Port Roya (1612–1694) in Pâquier Quesnel (1634–1719). Jansen in Arnauld sta v katoliško teologijo uvajala nekatere značilnosti kalvinizma, predvsem je bil kalvinizmu soroden njun nauk o božji milosti in s tem povezani predestinaciji. Teološki janze-

od razsvetljenskega racionalizma, je imel s svojim gorečim evangeljskim duhom v katoliškem svetu podoben vpliv kakor pietizem v protestantskem. Janzenisti so se zavzemali za praktično delovanje v krščanskem življenju in tako nastopali kot nasprotje jezuitsko šolanemu katolištvu, ki se je uveljavilo po tridentinskem koncilu. Pojav janzenizma je pomenil predvsem opozicijo znotraj katolištva samega, zaradi podpore številnih visokih plemičev in uradnikov pa je spodbujal državnopravno nasprotovanje Cerкви oziroma zahteve po njenem reformiranju. (Im Hof 2005, 172–173)

Konsenz sodobnega zgodovinopisja je, da so duhovna gibanja, ki se jih običajno pod skupnim imenom preprosto imenuje »razsvetljenstvo«, potekala ne le kot opozicija krščanstvu, temveč tudi znotraj njegovih okvirov, predvsem pa so imela velik vpliv na krščansko miselnost samo. Razsvetljeno krščanstvo so ne glede na številne razlike združevali nekateri skupni postulati. Na prvem mestu velja izpostaviti prepričanje o združljivosti vere z naravoslovnimi znanostmi in poudarjanje razumnosti na vseh področjih življenja, tudi verskem. Skladno s tem so se predstavniki razsvetljenega krščanstva zavzemali za preprostejšo, bolj strpno in praktično vero. Združevalo jih je načeloma optimistično prepričanje o človeštvu in možnostih reform ter razvoja. Predvsem pa so, kakor izpostavlja Helena Rosenblatt, sebe razumeli kot zmerneže, ki uspešno krmarijo med skrajnima poloma verskega fanatizma in nevere. (2008, 283–284)

nizem je papež Klement XI. leta 1713 obsodil z apostolsko konstitucijo *Unigenitus Dei Filius*. (Rogier 1999, 65–70; Dolinar 2004, 9–14)

Katoliško razsvetljenstvo je bilo predvsem poskus intelektualnega preporoda, poskus izražanja vere z jezikom nove filozofije. Nekateri katoliški misleci so poskušali začrtati novo pot med ekscesi baročne pobožnosti, ki je deloma mejila na praznoverje, in racionalističnega skepticizma. Duh t. i. razsvetljenega katolištva je zahteval preobrazbo »neracionalnih« struktur in notranje očiščenje v smislu vrnitve k idealom prvinskega krščanstva. Ponotranjenje je, podobno kot pri protestantskem pietizmu, izpodrinilo pomen liturgije in drugega verskega obredja ter ljudskih pobožnosti (procesij, romanj, verskih bratovščin), ki so bile značilne za baročno katolištvo. Pomembno vlogo je imelo tudi uvajanje ljudskih jezikov namesto latinščine in spodbujanje praktične vernosti v smislu ljubezni do bližnjega. (Im Hof 2005, 176) Predstavniki razsvetljenega katolištva so poskušali predstaviti vero kot nekaj razumnega in družbeno koristnega. Cerkev naj bi predvsem služila ljudem, končni nameni teologije pa naj bi bili praktični. Skladno s tem v središču njihovega zanimanja niso bila več dogmatična vprašanja, temveč predvsem poskusi konkretnih reform na področju izobraževanja in verske vzgoje, pri čemer so reformne upe številni polagali v »dobrohotne« državne intervencije. Številni so svoje ideje črpali tudi iz protestantskih virov. (Rosenblatt 2008, 289)

Razsvetljenske ideje so bile vidne tudi v samem središču Cerkve. Papež Benedikt XIV. (1740–1758) je bil v mnogih pogledih razsvetljensko navdahnjen. Zmanjšal je število praznikov, omilil cenzuro in revidiral indeks prepovedanih knjig. (Ambrožič 2011, 10–11) Med drugim je odpravil prepoved objavljanja Kopernikovih in Galilejevih del. Papež je imel stike z vodilnimi razsvetljenci, spoštovanje

mu je javno izkazal tudi Voltaire. Tudi njegova naslednika, Klement XIII. in Klement XIV., naj bi sledila nekaterim razsvetljskim idejam. Po nekaterih poročilih naj v Rimu ne bi več preganjali krivovercev, zelo blago naj bi delovala tudi cenzura. (Im Hof 2005, 174–175) Omenjena papeža pa nista uspela preprečiti razpustitve jezuitov, ki so veljali za glavno oporo tridentinskega katolištva in nasprotnike razsvetljske miselnosti. V katoliških deželah so imeli velik vpliv predvsem zaradi prevladujoče vloge v srednjem in višjem šolstvu. Jezuiti so bili najprej izgnani s Portugalske (1757), leta 1764 jih je francoski kralj v svoji državi preprosto razpustil, tri leta kasneje pa so bili izgnani še iz vseh španskih posesti. Jezuitom je bil zadan smrti udarec, ko je papež Klement XIV. pod pritiski evropskih vladarjev leta 1773 red dokončno ukinil.²⁹ Neprekinjeno so se obdržali le v pravoslavni Rusiji, kjer papeške bule niso objavili. (Van Kley 2008, 302–303; Ambrožič 2011, 11)

Jožefinizem kot primer katoliškega razsvetljenstva

Katoliško razsvetljenstvo na ozemlju habsburške monarhije je svoj vrh doseglo v času t. i. jožefinizma. Izraz označuje cerkveno politiko cesarja Jožefa II., ki je radikalno posegala na najrazličnejša področja cerkvenega življenja. Rezultat Jožefove politike je bilo t. i. državno cerkvenstvo, to je nadzor države nad delovanjem Cerkve. (Ambrožič 2011, 15) Dejansko je v Jožefovi cerkveni politiki mogoče najti skoraj vse značilnosti zgoraj predstavljenega razsvetljenega katolištva. Njegova vzgoja je potekala pod močnim vplivom razsvetljskih idej. Jožef je bral dela

29 O kompleksnih vzrokih, ki so privedli do ukinitve jezuitov, na tem mestu ni mogoče podrobneje razpravljati. Več o tem v Van Kley 2008.

Voltaira, Huga Grotiusa, Christiana Thomasiusa, Christiana Wolffa in Samuela Pufendorfa. (Pohl in Vocelka 1994, 317–319) Jožefovo osebno versko prepričanje, ki je izzvalo veliko pozornosti, izkazuje številne značilnosti razsvetljenega katolištva. Jasno je, da je bodoči cesar že v mladosti miselno prelomil z baročno vernostjo, ki ji je bila zvesta njegova mati.³⁰ Zaradi njegove politike verske strpnosti so se v času njegovega vladanja širile govornice in pamfleti, da je cesar pravzaprav luteran, kar pa glede na znane dokaze ne drži. Jožef je imel spovednika, iz virov je mogoče razbrati tudi to, da je hodil k maši in občasno prejemal obhajilo, pred smrtjo pa je k sebi večkrat poklical nekega avguštinskega meniha. (Magenschab 1984, 198–205; 358–362) Ravno tako je v miselni krog razsvetljenega katolištva mogoče uvrstiti nekatere najpomembnejše avstrijske državne uradnike v terezijansko-jožefinski dobi. Gerard van Swieten, cesaričin osebni zdravnik, je denimo kot član cenzurne komisije odločno stopil v bran Febroni-usovi knjigi *De statu Ecclesiae*. (198)

Podobno je bilo tudi stanje na Slovenskem. Za katoliško razsvetljenstvo na Slovenskem se večinoma uporablja izraz »janzenizem«. Izraz je neposrečen, saj implicira tesno povezanost tukajšnje katoliške elite druge polovice 18. stoletja s starejšimi idejami škofa Jansna in njegovih somišljenikov. Temu ni bilo tako.³¹ Slovenski »janzenizem«

30 Jožef II. je denimo v svojem spisu iz leta 1765 sarkastično napadel starše, ki menijo, da so vzgojili dobrega državnega služabnika, »če njihov sin ministrira pri maši, moli rožni venec, vsakih štirinajst dni hodi k spovedi in bere samo to, kar mu dovoljuje omejeni duh Njegove Častitljivosti«. (1995, 99)

31 Določene povezave med slovenskimi »janzenisti« in prvotnim francoskim janzenizmom so sicer obstajale. Jakob Zupan je denimo javno

je bil pravzaprav zelo podoben jožefinizmu, to je obliki katoliškega razsvetljenstva, ki je nastal pod vplivom cerkvenopolitičnih reform cesarja Jožefa II. Ivan Prijatelj je sicer razločeval dve struji v kranjski duhovščini ob koncu 18. stoletja – jožefince in janzeniste. T. i. jožefince je združeval racionalistični sentiment, birokratizem, nasprotovanje kontemplativnemu meništvu ipd. Številni med njimi so si tudi naročali in brali protestantska dela. »Janzeniste« pa je združevala zahteva po poglobljeni notranji veri, zavračanje baročne pobožnosti in skrb za razvoj verske literature v ljudskem jeziku. Že Prijatelj je zato ugotovil, da so bile razlike med obema skupinama majhne ter da sta zato mirno sobivali in tudi uspešno sodelovali. (1970, 16–21) Prijateljeva delitev se je uveljavila, najdemo jo v zadnjem sintetičnem pregledu slovenske zgodovine, ki za obe skupini uporablja nadpomenko »reformni katolicizem«. (Štih, Simoniti in Vodopivec 2016, 368) Primernejši pa se nam zdi izraz »katoliško razsvetljenstvo«, ki se je uveljavil tudi v referenčni mednarodni literaturi. (Rosenblatt 2008) Ta izraz je ustrežnejši, saj mnogo bolje izraža vpliv razsvetljenske miselnosti na *formo mentis* omenjenih teologov. Ne moremo se namreč pridružiti mnenju Franceta Martina Dolinarja, ki trdi, da se je omenjeno gibanje zavzemalo predvsem za prenovo Cerkve, kakor jo je zahteval že tridentinski koncil. Prav tako se nam ne zdi prepričljiva Dolinarjeva jasna diferenciacija med nemškimi episkopalizmom oziroma febronianizmom ter avstrijskim refor-

izražal podporo Quesnelovim tezam, na Slovenskem je bila razširjena tudi janzenistična teološka literatura, predvsem njihovi molitveniki. (Prijatelj 1970, 64) Najpomembnejše janzenistične knjige je – poleg bogate zbirke drugih najpomembnejših del razsvetljensko obarvane teologije – v svoji knjižnici imel tudi ljubljanski škof Karel Janez Herberstein. (Lesar 2013)

mnim katolištvom. (2004, 15–16) Tovrstne trditve namreč povsem prezrejo veliko idejno sovpadanje obeh tokov, predvsem pa jasen vpliv razsvetljenske miselnosti, ki je bila tridentinskim idealom vsekakor popolnoma tuja.³² Razlika je morda najočitnejša pri negativnem odnosu do redovništva in redovniškega življenja, ki je bil splošno razširjen med tedanjimi izobraženci. Zavračanje redovništva ni bilo povezano zgolj z neurejenimi razmerami v samostanih, prav tako ni bilo omejeno le na kontemplativne redove, ki so bili s stališča razsvetljenske racionalnosti najbolj sporni.³³ Misleci jožefinizma so bili do redovništva *per se* načeloma negativno nastrojeni, razumeli so ga kot odklon od prvinskega in razumnega krščanskega življenja. (Kogoj 2004, 327)

Za najpomembnejšega predstavnika tedanjega razsvetljenskega katolištva na Slovenskem je mogoče označiti grofa Karla Janeza Herbersteina (1719–1787), ki je med letoma 1772 in 1787 služil kot dvajseti ljubljanski škof. Herbersteinov pastoralni program je popolnoma sledil smernicam razsvetljenega katolištva. V svojem znanem pastirskem pismu iz leta 1782 se je med drugim zavzel proti ljudskim pobožnostim, duhovnike je pozval, naj ne podpirajo molitve rožnega venca, devetdnevnic, blagoslavljanja nabožnih predmetov ipd. Močno so ga motili

32 O tem denimo zgovorno priča naslov molitvenika Sebastiana Brunnerja, ki ga je zagnano širil eden izmed najpomembnejših slovenskih »janzenistov« Jakob Zupan – *Der aufgeklärte Christ*. (Prijatelj 1970, 58)

33 Anton Tomaž Linhart je stiški samostan, ki ga je zapustil leta 1778, označil za zbor zlobnih komedijantov. Toda negativna čustva nika kor niso bila omejena na deistično opredeljenega Linharta. Celo za konservativnega Jerneja Kopitarja je bila beseda »menih« psovka. (Prijatelj 1970, 37; 52)

tudi odpustki, predvsem t. i. porcijunkulski odpustek, ki so ga lahko verniki dobili 2. avgusta v vseh cerkvah frančiškanskega, kapucinskega in minoritskega reda. V pismu je tudi odnos med državo in Cerkvijo opredelil v povsem jožefinskem duhu. Po njegovem ima država pristojnosti pri urejanju zunanjih razmer, Cerkvi pa pripada nadzor nad notranjimi razmerami, kar je pravzaprav religija v strogem pomenu besede. Pristojnosti cerkvene hierarhije so torej omejene na skrb za pravilnost nauka in dušno-pastirsko delovanje, pri katerem pa sodeluje tudi država. Škof je duhovnike in ljudstvo pravzaprav opozoril, da se ne smejo upirati ali celo razburjati, če država posega v zunanjo ureditev Cerkve, to je v škofijsko in župnijsko mrežo. Prav tako je aktivno podprl cesarsko reformno politiko na področju redovništva in samostanov,³⁴ zavzel se je tudi za princip verske tolerance. (Lesar 2013; Prijatelj 1970, 14–15; Ambrožič 2011, 23–24) Naslednje leto je izdal bogoslužni red, v katerem je menihom prepovedal vse devetdnevne in druge posebne pobožnosti, tudi maše in litanije z blagoslovom. (Prijatelj 1970, 18–19) V tem kontekstu je treba omeniti, da je Herberstein odigral bistveno vlogo pri prvem katoliškem prevodu Biblije v slovenski jezik, za kar je zadolžil Jurija Japlja. Japlju je poleg tega zaupal pripravo drugih bogoslužnih del v slovenščini – katekizma, pesmarice, molitvenika in lekcionarja. (Ambrožič 2011, 21)

Herberstein se tako kaže kot naravnost idealen predstavnik katoliškega razsvetljenstva, ki je popolnoma podpiral

34 Herberstein je v pismu med drugim zapisal, da » so samostani in redovi samo človeška iznajdba /... / in niso za Cerkev nepogrešljivi. Tudi če bi vse razpustili, tega ne bi bilo treba imeti za nesrečo za vero. Saj ni bila v prvih treh stoletjih nesrečna, čeprav takrat še ni bilo redovnikov v Cerkvi.« (Kogoj 2004, 327)

cesarjevo reformno politiko. Tudi večina ostalih škofov, katerih škofije so zajemale slovensko etnično ozemlje, je podpirala reformna prizadevanja v razsvetljenskem duhu. Grof Jožef Anton Auersperg, ki je od 1773 do 1784 vodil krško škofijo, je bil vnet jožefinist, med drugim mu je cesar poveril pripravo reorganizacije škofijskih meja. (Škafar 2004, 209–210) Pastirsko pismo sekavskega škofa Jožefa Adama Arca o bratovščinah, odpustkih in romanjih pa je vlada poslala drugim škofom kot zgled. Jožefovim prizadevanjem se je jasno upiral le goriški nadškof Rudolf Edling, ki ga je zato cesar leta 1784 prisilil k odstopu. (Gruden 1992, 997–998)

Herberstein je poleg tega na ozemlju ljubljanske škofije zapustil globoke sledove. Njegovim idejam je še dolgo (vsaj dve generaciji) sledila večina tukajšnje duhovščine, v njegovem duhu so delovali tudi njegovi nasledniki na škofovskem položaju – Mihael Brigido, Anton Kavčič, Avguštin Gruber in Anton Alojzij Wolf. (Lesar 2013) Vpliv miselnosti razsvetljenega katolištva je očiten pri težavah, na katere je naletel kasnejši misijonarski škof Friderik Baraga, ko je želel kot kaplan v Šmartinu pri Kranju in Metliki uveljaviti pastoralni program po zgledu dunajskega redemptorista Klemensa Marie Hofbauerja. Značilno je, da je nov pastoralno-teološki pristop moral priti iz tujine, na Slovenskem je skromna opozicija prevladujoči paradigmi, kot ugotavlja Prijatelj, živetarila le v frančiškanskem redu. (Prijatelj 1970, 106–108)

Sklep

Nastanek verskih skladov se kaže kot ukrep vladarja, ki je sledil postulatoma katoliškega razsvetljenstva. Zanj je bil značilen poudarek na praktičnem verskem življenju oziroma praktični moralizem z zavračanjem kontemplativnih pobožnosti. Preko ustanovitve verskih skladov je cesar Jožef II. Katoliško cerkev na svojem ozemlju poskušal reformirati v dvojnem smislu. Po eni strani je ukinitel »neprimerne« načina krščanskega življenja, to je kontemplativnega meništva, sama po sebi pomenila pomembno reformno potezo. Hkrati pa je premoženje ukinjenih samostanov služilo kot osnova za vzpostavitev boljše pastoralne mreže z večjim številom sekularnih oziroma škofijskih duhovnikov, ki naj bi širili razsvetljeno obliko katoliške vere in delovali kot zvesti državni uslužbenci. Ne glede na to bi bilo ustanovitev verskega sklada preveč poenostavljeno razumeti zgolj kot reifikacijo ideologije katoliškega razsvetljenstva v Avstriji. Navsezadnje je bila ta razširjena v vseh katoliških državah, verski sklad pa je dal ustanoviti le Jožef II. Brez dvoma je za celovito razumevanje treba upoštevati še elemente habsburške tradicije posegov na notranje cerkveno področje ter končno osebne partikularnosti cesarja in njegovih svetovalcev. A vsi ti dejavniki so svoje mesto našli v idejnem okviru postulatov katoliškega razsvetljenstva.

Spričo vpetosti nastanka verskih skladov v specifični duhovno-politični kontekst pa je jasno, da se je njihova vloga sčasoma spreminjala. Na podlagi sprememb v delovanju verskih skladov, še bolj pa s pomočjo odnosov, ki so jih intelektualci in politične stranke zavzele do tega vprašanja, je mogoče spremljati družbenopolitični razvoj

v habsburški monarhiji do njenega propada in nato tudi razmere v prvi jugoslovanski državi. Zakon o verskem skladu iz leta 1874 tako denimo do določene mere potrjuje teze o specifičnosti liberalizma v habsburški monarhiji, ki je za razliko od liberalnih strank na Zahodu vsaj delno vztrajal pri jožefinski dediščini in se ni hotel odreči vplivu na delovanje Katoliške cerkve.³⁵

V 20. stoletju, času naraščajoče sekularizacije, ko sta se država in Cerkev pospešeno ločevali, je prisotnost verskega sklada čedalje bolj predstavljala nekakšen zgodovinski relikv. Kraljevina Jugoslavija je proti koncu svojega obstoja ukinila verski sklad in njegovo upravljanje prepustila lokalnim škofijam. Hkrati je vprašanje lastništva verskega sklada sprožilo težavna pravna vprašanja, ki v bistvu izvirajo iz njegove historične pogojenosti. Kakor je v svojem *Cerkvenem pravu* že v času med obema svetovnima vojnama ugotovil Rado Kušej, je strogo pravno gledano vprašanje lastnine verskega sklada kompleksno vprašanje, ki ni bilo nikoli popolnoma jasno rešeno. Po njegovem je mogoče zagovarjati tako stališče, da gre za samostojne pravne osebe, kot tudi mnenje, da predstavljajo javne fonde. (1927, 543–545) Kompleksnost vprašanja izvira iz samih okoliščin nastanka verskih skladov, ko so tako državni kot tudi cerkveni dostojanstveniki pristajali na tesno povezanost države in Cerkve – kategorija ločenosti oziroma sekularizacije se je nahajala izven njihovih miselnih okvirov. Kakor vse ostale zgodovinsko pogojene pojave, je torej tudi verske sklade za njihovo pravilno razumevanje treba misliti v njihovi historičnosti.

35 Splošno o avstrijskem liberalizmu do prve svetovne vojne in vplivu jožefinskih tradicij v Ritter 1984.

Reference

Ambrožič, Matjaž. 2011. Cerkevne razmere v Japljevem času. V: Japljev zbornik, 9–30. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Založba ZRC.

Aston, Nigel. 2008. Continental Catholic Europe. V: Cambridge History of Christianity. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815, 15–32. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Batič, Matic. 2014. Ultramontanizem od začetka 19. stoletja do konca I. vatikanskega koncila. Tretji dan 43, št. 5/6:51–65.

Benedik, Metod. 2010. Škof Stepišnik, prvi vatikanski koncil, papeška nezmotnost. Bogoslovni vestnik 70, št. 1:71–81.

Berg, Scott M. 2010. In the Shadow of Josephinism: Austria and the Catholic Church in the Restoration 1815–1848. Baton Rouge: magistrsko delo.

Bled, Jean-Paul. 1990. Franc Jožef. Prev. Stane Ivanc. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Bonutti, Karel. 2002. »Neratificirani« konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 131–147. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterski. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Dickson, P. G. M. 1993. Joseph II's Reshaping of the Austrian Church. Historical Journal 36, št. 1:89–114.

Dolinar, France Martin. 2004. Teološko ozadje Herbersteinovega časa. V: Herbersteinov simpozij v Rimu, 7–20. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju.

Dolinar, France Martin; Gabrič, Aleš; Golec, Boris; Kosi, Miha; Nabergoj, Tomaž; Rihtaršič, Mateja. 2011. Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana: Nova revija.

Gruden, Josip. 1992. Zgodovina slovenskega naroda: I. del. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Im Hof, Ulrich. 2005. Evropa v času razsvetljenstva. Prev. Edo Fičor. Ljubljana: *cf.

Jacob, Margaret C. 2008. The Enlightenment Critique of Christianity. V: Cambridge History of Christianity. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815, 265–282. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Jožef II. 1995. Denkschrift Josephs II. V: Der Josephinismus: Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen, 78–83. Ur. Harm Klueting. Darmstadt: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.

Kaminsky, Howard; Melton Van Horn, James. 1992. Translator's Introduction. V: Otto Brunner, Land and Lordship, xiii–lxii. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Kann, Robert. 1993. Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918. Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.

Kogoj, Jasna. 2004. Herberstein in redovniki. V: Herbersteinov simpozij v Rimu, 327–342. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju.

Kolar, Bogdan. 2002. Delna izvedba konkordata (1935) glede na verske sklade. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 149–161. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kušej, Rado. 1927. Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana: Založba juridične fakultete.

Lenzenweger, Josef. 1999. Zgodovina Katoliške cerkve. Prev. Marko Urbanija in Jože Lebar. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Lesar, Josip. 2013. Herberstein, Karel Janez, grof (1719–1787). Slovenska biografija. [Http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi227919/#slovenski-biografski-leksikon](http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi227919/#slovenski-biografski-leksikon) (pridobljeno 4. 3. 2017).

Maček, Jože. 2001. O cerkvenem premoženju v preteklosti in denacionalizaciji. Mohorjev koledar 29:53–66.

Maček, Jože. 2002. Kranjski verski sklad – nastanek, dotacija in delovanje v obdobju od 1782 do 1810. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 91–104. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Maček, Jože. 2006. Kranjski verski sklad: organizacijski, gospodarski in premoženjskopравни posegi državnih organov in Kranjskega verskega sklada v cerkvene strukture na Kranjskem in v Avstrijski Istri od 1782 do 1809. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2008. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1810 do 1853. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2009. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1854 do 1862. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2010. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1863 do 1891. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2011. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1892 do 1960. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Magenschab, Hans. 1984. Jožef II.: revolucionar po božji milosti. Prev. Vital Klabus. Maribor: Založba Obzorja.

Medvešček, Peter. 1902. Sv. Križ: zemljepisno-zgodovinski opis. V: Poročilo o stanju ljudskega šolstva v okraju Goriškem za leto 1903–1904, 3–53. Gorica: C. k. okrajni šolski svet v Gorici.

Pohl, Walter; Vocelka, Karl. 1994. Habsburžani: zgodovina evropske rodbine. Prev. Nada in Dušan Voglar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prijatelj, Ivan. 1970. Izbrano delo I. Ur. Franc Zadavec. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rajšp, Vincenc. 2002. Verski skladi na področju Slovenije in gozdovi na Gorenjskem, ki jih je kupil Kranjski verski sklad. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 105–112. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ritter, Harry. 1984. Austro-German Liberalism and the Modern Liberal Tradition. *German Studies Review* 7, št. 2:227–248.

Rogier, L. J. 1999. Cerkev v času razsvetljenstva in revolucije. V: Zgodovina Cerkve 4: Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848). Prev. Marko Urbanija. Ljubljana: Družina.

Rosenblatt, Helena. 2008. The Christian Enlightenment. V: *Cambridge History of Christianity. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815*, 283–301. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Rumpler, Helmut. 1997. Eine Chance für Mitteleuropa: bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Dunaj: Ueberreuter.

Ščavničar, Darko. 2012. Kranjski verski sklad. *Dignitas*: revija za človekove pravice, št. 53/54:301–310.

Škafar, Vinko. 2004. Herbersteinov pastoralni načrt. V: Herbersteinov simpozij v Rimu, 19–214. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju.

Štih, Peter; Simoniti, Vasko. 2009. Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana: Modrijan.

Štih, Peter; Simoniti, Vasko; Vodopivec, Peter. 2016. *Slovenska zgodovina*: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. Ljubljana: Modrijan.

Tüchle, H.; Bouman, C. A.; Le Braun, J. 1994. Zgodovina Cerkve 3: reformacija, protireformacija in katoliška obnova. Prev. Mitja Velikonja. Ljubljana: Družina.

Van Kley, Dale K. 2008. Jansenism and the International Suppression of the Jesuits. V: *Cambridge History of Christianity*. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815, 302–328. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Vilfan, Sergij. 1993. Državno versko pravo. V: *Cerkev, kultura in politika 1890–1941*. Simpozij 1992. Ljubljana: Slovenska matica.

Vocelka, Karl. 1978. *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*. Dunaj: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Žagar, Borut. 2009. Denacionalizacija Rimskokatoliške cerkve na Slovenskem. Ljubljana: diplomsko delo.